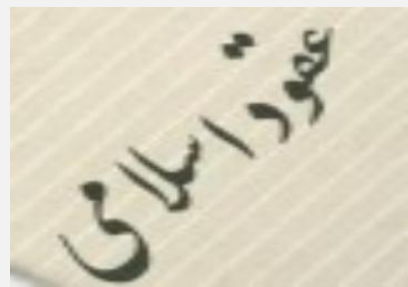

کدام «عقود» در معاملات بانکی «اسلامی» هستند؟

مطمئناً در دنیای پرتلاطم امروزی، یکی از موضوعاتی که می‌تواند جوامع بشری را از اختلافات شخصی و جمعی در امان بدارد...

مطمئناً در دنیای پرتلاطم امروزی، یکی از موضوعاتی که می‌تواند جوامع بشری را از اختلافات شخصی و جمعی در امان بدارد، آشنایی با حقوق متقابل افراد با یکدیگر و قانون است؛ است که مهمترین اثر این آشنایی و آگاهی را می‌توان در پیشگیری از وقوع بسیاری از مشکلات حقوقی دانست؛ بنابراین، امروز تلاش داریم تا موضوع «عقود اسلامی» را بررسی کنیم.

در سیستم بانکداری جاری یکی از وظایف عمده آنها، اعطای اعتبارات و وام‌ها، تولیدی و صنفی به اشخاص حقیقی و حقوقی، تنزیل اسناد تجاری و مشارکت در سرمایه مؤسسات تولیدی و خدماتی می‌باشد. به علاوه با گسترش شیوه‌ها، عملیاتی در روش‌ها، بانکداری امکان بهره‌گیری از ظرفیت‌ها، قراردادهایی که از نظر شرعی فاقد اشکال می‌باشد، فراهم شده است. هم‌چنین اعطای تسهیلات مختلف به جز قرض و الحسنه و خرید دین از محل منابع سپرده‌ها، سرمایه‌گذاری، گذاری مدت دار انجام می‌شود، ولی اعطای تسهیلات قرض و الحسنه و خرید دین از محل منابع بانک صورت می‌پذیرد که به روش اعطای تسهیلات براساس عقود اسلامی تکیه دارد. با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانک‌ها موظف شدند که تسهیلات اعطایی خود را در قالب عقودی که ذیلاً به تعریف آن‌ها خواهیم پرداخت، ارائه دهند.

تسهیلات قرض و الحسنه

قرض و الحسنه عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین یعنی بانک، به عنوان قرض‌دهنده مبلغ معینی را طبق ضوابط مقرر به طرف دیگر شامل افراد حقیقی یا حقوقی واگذار می‌کند. موارد مجاز اعطای تسهیلات قرض و الحسنه بدین شرح است:

الف) شرکت‌های تعاونی و تولیدی و خدماتی غیربازرگانی و معدنی، که فعالیت آن‌ها در جهت فراهم آوردن وسایل کار و ابزار یا سایر امکانات ضروری ایجاد کار برای اعضا باشد در شرایطی که اعضا خود امکانات لازم را نداشته باشند.

ب) افرادی که به‌طور مستقیم به امور کشاورزی و دامپروری اشتغال دارند بویژه افرادی که به علت بروز عوامل نامساعد طبیعی نظیر سیل، زلزله، یخبندان، گرما، آفات طبیعی و سایر موارد اضطراری مشابه دچار ضرر و زیان شده باشند، مورد نظر قرار گرفته‌اند. به علاوه، با هدف کمک به کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی و نیز جلوگیری از توقف واحدهای تولیدی فعلی، راه‌اندازی کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی راکد، ایجاد و توسعه کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها، فعالیت‌های صورت گرفته است.

ج) رفع احتیاجات افراد در این موارد: هزینه‌های ازدواج، تهیه جهیزه، درمان بیماری، تعمیرات مسکن، کمک هزینه تحصیلی، کمک به ایجاد مسکن در روستاها.

مضاربه

مضاربه عقدی است که به موجب آن، براساس یک قرارداد بین بانک و شخص حقیقی یا حقوقی، سرمایه و کار لازم برای اقدام به یک امر تجاری مانند خرید و فروش کالا، فراهم می‌شود. در این قرارداد، بانک عهده‌دار تأمین

سرمایه نقدی می‌شود با قید این که طرف دیگر که عامل لقب دارد، با آن تجارت کند. سپس سود حاصل از انجام معامله مورد نظر، در پایان کار بین بانک و عامل تقسیم خواهد شد. طبق ماده ۹ قانون عملیات بانکی بدون ربا، مضاربه برای توسعه فعالیت و زنج‌های بازرگانی پیش‌بینی شده و به همین جهت طبق تبصره همان ماده بانک و زنج‌ها در امر واردات مجاز به مضاربه با بخش خصوصی نیستند.

فروش اقساطی

ناظر به واگذاری عین به بهای معلوم است، به گونه‌ای که تمام یا قسمتی از بهای مزبور اقساط مساوی یا غیرمساوی در سررسیدهای معینی دریافت شود. در شرایط فعلی فروش اقساطی به فروش اقساطی برای تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی، فروش اقساطی وسایل ولید دستگاه و زنج‌ها و تأسیسات و فروش اقساطی مسکن تقسیم شده است.

مشارکت مدنی

از امتزاج سهم و زنج‌الشکره نقدی یا جنسی شریک با سهم و زنج‌الشکره نقدی یا جنسی بانک به نحو مشاع برای انجام کار معینی در زمینه و زنج‌های تولیدی، بازرگانی و خدماتی به مدت محدود و به قصد انتفاع تشکیل می‌شود. به و زنج‌علاوه از تسهیلات مشارکت مدنی برای گسترش امور تولیدی بازرگانی و خدماتی استفاده می‌شود به همین دلیل مشارکت مدنی شامل کلیه بخش و زنج‌های اقتصادی است.

مشارکت حقوقی

این قالب حقوقی ناظر به ارائه قسمتی از سرمایه شرکت و زنج‌های سهامی جدید یا خرید قسمتی از سهام شرکت و زنج‌های سهامی موجود است. در صورتی که شرکت و زنج‌های سهامی در حال تأسیس باشند، بانک و زنج‌ها با خرید تا ۴۹ درصد سهام این و زنج‌گونه شرکت و زنج‌ها می‌توانند تسهیلات در اختیار آن و زنج‌ها قرار دهند. همچنین در صورتی که شرکت و زنج‌های سهامی موجود برای امر توسعه و تکمیل یا تبدیل مطالبات بانک بر سرمایه برنامه داشته باشد، بانک از طریق خرید ۴۹ درصد سرمایه جدید تسهیلاتی در اختیار شرکت و زنج‌های سهامی قرار می‌دهد. تسهیلات مشارکت حقوقی از جمله ابزارهایی است که در نظام جدید بانکی سرمایه و زنج‌گذاری و زنج‌های بلندمدت واحدهای اقتصادی را که در امر تولید، بازرگانی و خدمات اشتغال دارند شامل می‌شود.

تسهیلات اجاره به شرط تملیک

چنان و زنج‌که در نوشتار مستقلی تحت عنوان لیزینگ بیان شده، یکی از روش و زنج‌های بسیار قابل استفاده توسط آن دسته از مشتریان بانک و زنج‌ها که در فعالیت و زنج‌های تولیدی و خدماتی اشتغال دارند و یا متقاضی دریافت تسهیلات بانکی بابت مسکن می‌باشند، اجاره به شرط تملیک است که جایگزین موارد عیدیه و زنج‌ای از وام و زنج‌ها و اعتبارات ربوی معمول در گذشته شده است.

ماهیت آن، قرارداد اجاره و زنج‌ای است به شرط آن که مستأجر در پایان مدت اجاره عین مورد اجاره را تملیک کند. این قرارداد از عقود خاصی است که بدون واگذاری و تملیک عین مورد اجاره تا پایان دوره اجاره اداره امور اموال و کالاها را هم و زنج‌چنان در اختیار بانک باقی می‌گذارد. در این قرارداد مبلغ کل مال و زنج‌الاجاره، تعداد و میزان هر قسط مال و زنج‌الاجاره و نیز مدت قرارداد تعیین شده است. کالاهایی که عمر مفید آن و زنج‌ها کمتر از دو سال است نمی‌توانند موضوع قرارداد باشند و معمولاً بانک و زنج‌ها قبل از انعقاد قرارداد مکلفند بیش از ۲۰ درصد قیمت تمام شده اموال مورد اجاره را به عنوان قسمتی از اجاره دریافت کنند.

تسهیلات بانکی جعاله

در اعطای تسهیلات یکی از رایج عقد اسلامی در بانک و مؤسسات اعتباری و در عین حال یکی از قراردادهای مهم و مورد استفاده در بانک و مؤسسات اعتباری، پرداخت در قالب عقد جعاله می‌باشد که البته مورد استقبال نیز قرار گرفته است. از منظر حقوقی جعاله به قراردادی اطلاق می‌شود که به موجب آن بانک در مقابل انجام عمل معین، ملزم به ادای مبلغی اجرت معلوم می‌شود و طرفی که عمل یا کار را انجام می‌دهد، عامل یا پیمانکار نامیده می‌شود.

از بررسی مقررات مربوط به جعاله در قانون مدنی و قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین و نامه و دستورالعمل‌های مربوطه چنین برمی‌آید که جعاله می‌تواند کاربرد وسیع و فراوانی در زمینه ارائه تسهیلات و خدمات بانکی داشته باشد. براین اساس، بانک و جعاله می‌توانند از جعاله جهت ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش امور تولیدی، بازرگانی و خدماتی با تنظیم قرارداد به عنوان عامل، استفاده کنند.

تسهیلات از طریق بیع سلف

این معامله در عملیات بانکی پیش از خرید نقدی محصولات تولیدی (صنعتی، کشاورزی و معدنی) به قیمت معین برای تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی است. هنگامی که تولیدکننده در جریان تولید کالا و یا فرآورده و یا پیش از فروش قسمتی از سرمایه در گردش مورد نیاز خود شود، می‌تواند از طریق فروش قسمتی از تولید، مشکل مالی خود را برطرف نماید. بنابراین تسهیلات سلف صرفاً برای سرمایه در گردش واحدهای تولیدی است و شامل خرید کالاهای موجود نمی‌شود.

تسهیلات از طریق مزارعه

مزارعه عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین زمینی را برای مدت معین به طرف دیگر می‌دهد که آن را زراعت کند و حاصل را تقسیم کنند. طبق آیین و نامه و جعاله می‌تواند تسهیلات مزارعه را در اختیار کشاورزان قرار دهند که اراضی مزروعی در مالکیت یا تصرف آن‌ها باشد و در این صورت علاوه بر اراضی مزروعی می‌توانند وسایل تولید و حمل و نقل را نیز طبق قرارداد تأمین کنند.

تسهیلات اعطایی از طریق مساقات

مساقات معامله می‌باشد که بین صاحب درخت و امثال آن با عامل در مقابل حصه مشاع معینی از ثمره واقع می‌شود و ثمره اعم است از میوه، برگ گل و غیره. برای اعطای تسهیلات مساقات بانکها می‌توانند به عنوان مالک باغ و درختان، ثمره را که نسبت به عین آن مالکیت پیدا کرده‌اند و سایر عوامل لازم را نظیر آب، کود، سم و وسایل حمل و نقل را در اختیار عاملان زراعی قرار دهند.

خرید دین

از جمله ابزارهایی که بانک و جعاله می‌تواند تسهیلات در اختیار مشتریان خود قرار دهند، خرید دین است و به موجب آن شخص ثالثی، دین مدت دار بدهکار را به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از داین خریداری می‌کند. مبلغ اسمی رقمی است که در متن اسناد و اوراق تجاری ذکر گردیده و حاکی از میزان دین می‌باشد.

اسناد و اوراق تجاری به آن دسته از اسناد و اوراق بهادار اطلاق می‌گردد که مفاد آن حاکی از طلب حقیقی متقاضی می‌باشد. بنابراین تسهیلات خرید دین، تسهیلاتی است که در آن بانک (شخص ثالث) با اعطای تسهیلات، نسبت به خرید اسناد و اوراق تجاری صادره از سوی اشخاص حقیقی و حقوقی (بدهکار) از ذینفع این اوراق (داین) به قیمتی کمتر از مبلغ اسمی آنها اقدام و در سررسید اسناد وجه آنها را از بدهکار وصول می‌نماید.

در این موارد بانک برای اجرای طرح‌های تولیدی، عمرانی و انتفاعی اقدام به سرمایه‌گذاری مستقیم می‌کند. این سرمایه‌گذاری‌ها با توجه به اولویت‌های برنامه توسعه اقتصادی صورت می‌گیرد و پس از رسیدن به مرحله بهره‌برداری بانک‌ها با هماهنگی شورای عالی بانک‌ها می‌توانند سهام شرکت سرمایه‌گذاری را به‌فروش برسانند و زمانی که نسبت سهام بانک‌ها در این شرکت‌ها به ۴۹ درصد یا کمتر کاهش یافت ادامه عملیات تابع مشارکت حقوقی خواهد شد.

در پایان این گفتار باید اذعان داشت، در پیاده‌سازی اهداف نظام بانکداری بدون ربا در عمل افراط و تفریط‌هایی به‌ویژه در مواردی مانند محاسبه جریمه‌های ناشی از تأخیر پرداخت‌های افساطی صورت پذیرفته و حتی به مرز بهره مرکب رسیده، که دفاع از این سیستم را دچار خدشه می‌کند. لیکن آنچه مسلم است این که قوانین بانک‌داری اسلامی ضمن این که به تأیید شورای نگهبان رسیده، دادگاه‌ها نیز همواره با نگاهی منصفانه از دادن حکم به محکومیت پرداخت بهره مرکب، خودداری نموده‌اند.

به‌علاوه به لحاظ حصول شرایط فوق است که در مورخه ۹۴،۲،۲۰ طی مصوبه‌ای قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور از مجلس شورای اسلامی مقرر می‌گردد: کلیه بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری دولتی و خصوصی مکلفند با درخواست بنگاه‌های تولیدی که به دلیل شرایط کشور طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۲ دچار مشکل و دارای بدهی سررسید گذشته گردیده‌اند و تاکنون برای تسهیلات اخذشده معوق از تمهیدات استهمال و یا امهال استفاده نکرده‌اند با تأیید هیأت مدیره برای یک بار و با دوره تنفس شش ماهه و بازپرداخت سه ساله اقدام به تسویه حساب تسهیلات معوق نمایند. جریمه‌های تسهیلات فوق به‌صورت جداگانه محاسبه و در انتهای دوره بازپرداخت و در صورت انجام تعهدات به موقع بنگاه تولیدی، مشمول بخشودگی می‌گردد. بنگاه‌هایی که حداکثر یک سال پس از تصویب این قانون تعیین تکلیف نمایند مشمول این ماده می‌باشند.

بنابراین از آنچه که در نظام جاری بانکی کشور اجرا می‌شود، نمی‌توان به این نتیجه دست یافت که این شیوه، دقیقاً همان چیزی است که بانکداری اسلامی در نظر دارد. از جمله آن‌ها سرریز شدن سپرده‌ها در سفته‌بازی و خرید و فروش ارز و نتیجتاً دامن زدن به تورم، و نیز تبدیل بانک‌ها به بنگاه‌های دلالی در امر معاملات ملکی بوده است. این در حالی است که به جای ورود در این زمینه‌ها با تجدیدنظر در روش‌های فعلی می‌توان ضمن استفاده از سایر ظرفیت‌ها مانند خرید دین، مباحثه و استصناع که دارای وصف قانونی است، بهره گرفت.

هم‌چنین برخلاف باور عمومی که از جعاله صرفاً به هنگام تعمیر مسکن استفاده می‌کنند، می‌توان با گسترش صنعت گردشگری، به توسعه اشتغال‌زایی و جذب گردشگران خارجی دست یافت.